

Diňe diktatormy?

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 26 январа, 2025
Diňe diktatormy? DIÑE DIKTATORMY?

Hökmürowanlar teatrlary gadagan edýärdi, binalaryň gapysyny möhürleýärdi, zallary ýapýardy.

«Ýönekeý tennis topuny zyňanyňyzda nähiliräk bökýär? Emma ony aldylar-da ýere urdular welin, potologyň deňine bökdi».

Halduň Taner.

Germaniýada jemgyýetiň bir adama baş egmäge mejbur edilen diktatura ýyllary. Nemes maýadarlar synpy Gitleriň dünýäni basyp almak üçin öndürýän hapa söweşjeň maşynynyň doýmaz-dolmaz işdäsi üçin hars urýardy. Jemgyýetiň aglabasy ýeke-täk şefe baş egýärdi. Sungat, edebiýat, teatr uly basyş astyndady.

• Kabareçi wäşiniň Gitlere eden oýuny

Berlindäki «Şarlottenburg» teatrynyň tomaşaçylar zalynda boş ýer ýokdy. Gitler özüne goýlan kabinada kreslosyna çümüp spektakla tomaşa edip otyrды. Onuň töweregindäki kabinalarda gestapoçy ofiserler durşy bilen göz-gulaga öwrülipdiler.

Nemes kabare wäşisi Karl Walentin Gitleriň oýny tomaşa edip oturanyny bilip durды. Yzyny teatr işgäri Jansu Fyrynjynyň galamyndan okalyň:

“Walentin... Nemes kapital gatlagy bilen nasistleriň arasyndaky pully gatnaşygy inçeden-inçe dyrtmalap geçýär:

«- Uly şef gara «Mercedesi» bilen burçdan aýlanýardy».

Elbetde, jyzzygyna ot basylan Gitler oýundan soň gestapoçylara mahsus «mylaýymlyk» bilen Walentine duýduryş berýärdi. Ol Walentini ele salmak üçin ot alyp tutaşýardy.

Ertesi agşam Walentin sahna çykды, Gitleriň ýeri boş durды, gestapoçylar hemişeki ýerlerinde otyrdylar. Walentin derleýärdi. Wagty geldi, ýene replika sokды:

«- Uly şef burçdan yzyna öwrüldi... Onuň awtoulagy gara «Mercedes» däldi!»

Nemes faşistleri sungaty, edebiýaty, teatry, satirany ele geçirmek üçin ot alyp tutaşýardylar. Kitaplary şäher ploşadlaryna üşürüp ýakýardylar, sungat işgärlerini tussag edip, konslagerlere ugradýardylar, teatrlary ýapyp gapysyna gulp urýardylar, tussag edilmedik sungat işgärlerini işinden kowup, açlyga sezewar edýärdiler. Olar sungat işgärlerine ele salsalar, sungaty-da ele salýandyrys öýdýärdiler.

Edil şol wagtam Walentin kabaresiniň jemleýji replikalaryny oklaýardy. Sungat adamsy diýeniň häkimiýetiň ýanynda durmalydy, häkimiýetiň propogandasyny etmelidi, uly şefe hormat goýmalydy:

«- Haýl!..Haýl!.. Haýl!..»

Walentinden muňa garaşmadyk märeke şok geçiripdi. Gestapoçylaryň gözlerinde ýeňiş uçguny syçraýardy. Zalda uly, uzak, buz ýaly sowuk ümsümlük höküm sürýärdi.

«- Nämä seredýärsiňiz, adamyň adyny ýatdan çykarypdyryn...»

Tomaşaçylar wakyrdan berdi, gestapo gazap bilen dymды».

Jansu Fyrynjy «Bu bir faşizm hekaýasydyr» diýip ýazgysynyň

üstüni ýetirýär...

Dogry aýdýar.

• **Teatr köçede***

1961-nji ýylyň konstitusiýasynyň gözlük üçin getiren «erkinlikler» döwri.

Beýleki ugurlarda bolşy ýaly, medeni ugurlarda-da düýpli toparlanmalar we profsoýuzlaşmalar başlapdyr. Türkiýäniň Opera-balet, teatr işgärler we kömekçi işçiler profsoýuzy (TOTSIS), Türkiýäniň teatr işçileri profsoýuzy (TISEN), Türkiýäniň mugallymlar profsoýuzy (TÖS) we onuň binýadynda gurlan ilkinji teatral jemgyýet...

TÖS teatryndan soňam «Rewolýusiýa üçin hereket» («Devrim İçin Hareket») teatryny açmaga synanyşylýar.

Soňky synanşykçylar Türkiýede öň edilmedik zady synap görýärler. Zallardan, hususy eýeçilik gatnaşyklaryndan, sap güýmenjä öwrülen oýun düşünjesinden başgaça ýüzüni halka we köçä gönükdiren teatry gurmak pikiri. «Köksüz estetikanyň» ýerine gan-damaryny halkdan, onuň zerurlyk duýýan zatlaryndan we problemalaryndan gözbaş alyp baýlaşmagy maksat edinen estetika.

Mehmet Ulusoy, Ali ve Yşyl Özgentürk, Sadyk Karamustafa, Dogan Soýumer, Sabahattin Şenýüz, Weli Gürjan, soňra Kuzgun Ajar, Jan Ýüjel, Bige Berker, Nežat Feruz dagy bu asylly başlangyjy alyp göterýärler. Olaryň arasynda kuzowa ussasy Hüseyinem bar, talyp Ragybam, çyzuwçy Ahmedem...

1968-nji ýyl. Olaryň ikinji synanyşygy Stambulda gurulmagy meýilleşdirilýän Bosfor köprüsinden söz açýan «Köpri» spektaklydy.

Köp wagta çeken taýýarlyk işlerinden soň ýigrimi adamlyk topar bilen 3-nji noýabr güni Ortaköy raýonynda halaý (türk halk tansy) çekip we dep-deprek çalyş oýun başlanýar. Gaýalar obasyndan Ýakubyň çagasynyň Ýewfratyň köprüsiz suwlarynda nähili jan berendiginiň hekaýaty bilen açylýan sahna Stambulyň köprüsi bilen Ýewfratyň köprüsizligini deňeşdirýär.

Beýlerbeyi raýonynda görkezilen ikinji oýunda bolsa

artistlerden dördüsi, tomaşaçylardanam ikisi «halky hökümetiň garşysyna küşgürmekde» we «birugsat çykyş etmekde» aýyplanyp tussag astyna alynýar. Tussag astyna almalar soňky oýunlaryň dowamynda-da bes edilmändir...

• «Magirus» zawodyndaky teatr

Şol wagtlar Menderesiň tikiňçisi Yzzatyň başlyklyk edýän «Magirus» abatlaýyş zawodynda iş taşlaýyşlar bolup geçýär.

Täze spektaklyň repetisiýasy gyssagly geçirilýär, adynam goýýarlar: «Iş taşlaýyş!» («Grev!»).

Işçileriň halaý çekmäge marka bilen gidip, köp dursa üç minut durýan, tomsuň jokrama yssysynda, gyşyň -20° sowugynda işlemäge mejbur edilen zawodynyň önünde iş taşlaýyş yglan eden işçileriň önünde görkezmegi meýilleşdiripdirler.

Mini awtobus bilen zawodyň önüne gelinende halaý çekilip dur eken. Deprekler kakylp, surnaýlar çalynyp topary garşy alýarlar. Awtobusdan düşenlerem halaýyň bir başyny tutýarlar. Halaý gutaryp, iň soňky depregem kakylansoň, oýun başlaýar, oýna tomaşa edip duran ýüzlerçe göz, olaryň zýynda-da «Magirus» zawodynyň dyman tüsseçykarlary.

Oýny alypbaryjy öňe okdurylyp: «Hemmelere ýalkymly salam!» diýip gygyrýar.

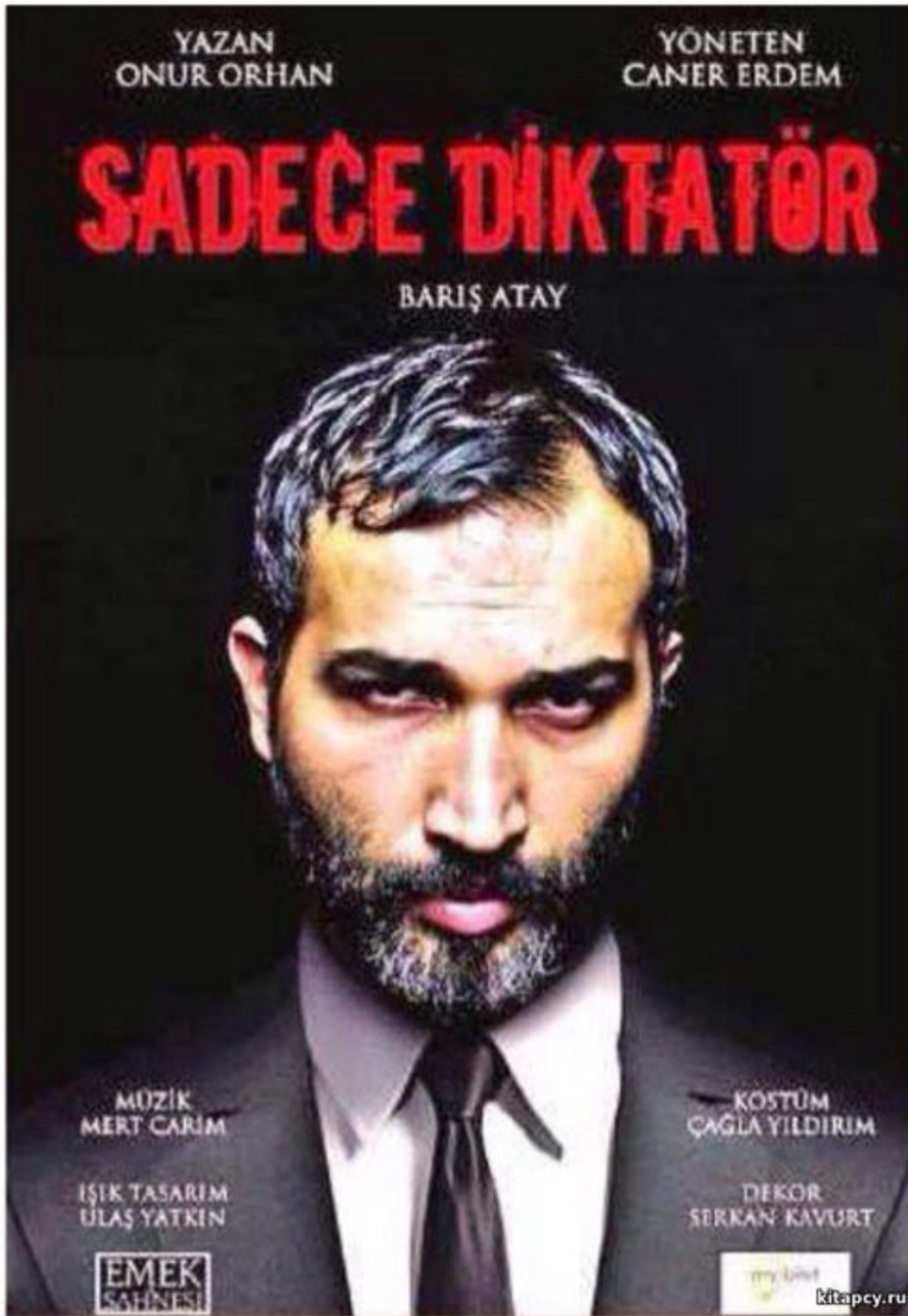
Bir agyzdan çykan ýaly edip iş taşlaýan işçilerem «Size-de salam!» diýip gygyrýar.

Işçi hekaýatlary, sary sindikat, başlygyň obrazy, arasynda okalýan Nazym Hikmetiň «Elleriňiz we ýalan hakda» şygry, ýetjek derejesine ýeten joşgun... Oýun we oýunçylar şeýle bir real welin... Aýratynam başlygyň roluny oýnaýan artistiň ýagdaýy kyn bolýar, ony işçileriň elinden zordan alýarlar... Özlerini saklap bilmedik işçiler sahna çykýar. Dem salymda sahna ala-güpürdi bolýar, indi işçileriň barsy oýunça öwrülýär.

Göreniňe degýän manzara... platforma iş taşlaýyş yglan eden işçiler bilen dolup-daşýar.

«Magirus» iş taşlaýyşy 1968-nji ýylyň dekabrynyň soňunda işçileriň ýeňişi bilen gutarýar. «Iş taşlaýyş» spektakly beýleki zawodlaryňam iş taşlaýjylarynyň önünde çykyş edip

başlapdyr...

• «Diňe diktator» Hopada

Garadeňiz elmydama gaharjaň, tolkunly bolýar.

Käwagt öýkeli, içine ýygrylyp ýatandyr. Käwagtam özüni dürseyär-de, kükräp başlaýar.

Artwin Gündogar Garadeňizde daglaryň gerşinde ýerleşen şäher.

Onuň deňiziň kenaryndaky etraby Hopada bir gün:

Ýagys dynman çisňeleyärdi. Şol gün Garadeňiziň gaharyndan nam-nyşan ýokdy, sessiz, içine ýygrylyp ýatyrdy.

Köçeler bolsa munuň doly tersine: hemmeler aýak üstünde, heýjanly, uly güwwüldi.

«Emre» toý mekanyňyň öňüne joşgunly jemende üýşüpdür, gapysyna bolsa ullakan gulp urulypdyr!

Hopada ýene iki ýerde spektakl oýnalmalydy. Biri Onur Orhanyň ýazan, Janer Erdemiň režissýorlyk eden we Baryş Ataýyň sahnalaşdyran oýny. Ady – «Diňe diktator».

Şondan öň ýurtda 40 müň adamyň öňünde oýnalan oýuna okrug gubernatorlygy (kaymakamlyk) tarapyndan ilki rugsat berlipdir, zal taýýarlanyp goýlupdyr, bildirişler berlip, ähli taýýarlyklar görnüpdir, biletler satylyp gutarylypdyr. Emma iň soňky minutda ýerli häkimiýet oýny gadagan edipdir. Içerik girilmesin diýibem zalyň gapysyna gulp urulýar.

Şobada raýonyň adminstratiw suduna ýüz tutulýar. Gadagançylygy güýçsüz hasap etme karary çykýar.

Habar ýyldyrym çaltlygynda «Metin Lokumjy» meýdanyna ýaýraýar. Zalyň öňi dem salymda adamdan dolýar. Märekäni şatlyk gursap alyp, Garadeňiziň güwwüldisine begenç sykylyklary garyşýar. Her näme-de bolsa oýun oýnalman goýuljak däldi.

Emma hiç bir döwlet ygtyýarlysyny görüp, zalyň möhürini söküp zyňjak işgär tapanokdylar.

Çünki oýunyň ady «Diňe diktator».

Ertesi gün Barış Ataý, tomaşaçylar köplügi döwlet işgärleriniň gelip, suduň kararyny ýerine ýetirmeklerine garaşýarlar.

Garaşylşy ýalam bolýar. Döwletiň ygtyýarlylary köplük bolup: ýerine ýetiriji güýçler, akraplar, gaz maskaly poliseýler, hemmesi birden gelýär! Az bolaymasyn diýip, töwerekdäki etraplardanam kömekçi güýçler ugradylypdyr. Gelen güýçler «Emre» toý zalynyň öňüne düzülýärler.

Görkezme ýokardan gelipdir. Bu gezek olaryň elinde häkimligiň buýrugy bar eken. Häkimlik Adatdan daşary ýagdaýlar hakdaky kanunyň hudaýbilsin haýsy maddasynyň haýsydyr bir bendine esaslanyp, Artwiniň üç raýonynda spektakly gadahan edipdir!

Çünki «Diňe diktator» oýnuň ady, hemme zat ol teatry çykyş etdirmezlik üçindi.

- **Faşizm ruhy keseldir**

Gitler german kowmunyň hemme kowumdan ýokardalygyny öňe sürüp, nemes jemgyýetini zyýanly täsirlerden arassalamak üçin ilki başda jöhitleri, soň sosialistleri, kommunistleri, syganlary, käbir slawýan milletine degişlileri gymaga başlapdyr. Ruhy taýdan näsaglar, maýyp çagalar, fiziki ýa-da psihiki taýdan şikesli uly ýaşlylaram gurban edilmelileriň sanawyndady. Köpelmäge goşantlarynyň ýokdugy üçin gomoseksualistlerem...

Ol dünýä derejesinde sebäp bolan heläkçilikleri we kowahada sygşmaýan jenaýatlary bilen diňe diktatormydy?

Gürrüňsiz, ol bir diktatordan has beteridi.

Faşizmiň özi batypýatan ruhy keseldi we Germaniýada ýa-da dünýäniň haýsydyr bir ýerinde birmeňzeş zatdy.

Sungat hemişe faşizme garşy çykýar. Şonuň üçin bolýan hemme zat sungaty we sungat işgärlerini ele salmak üçin bolýardy. Sungat işgärlerini ele salsalar, sungaty-da ele salýandyrys öýdýärdiler.

Ýöne gödek ýalňyşýardylar!

Olar bir sungat adamsyny ele salanlarynda, gelip başga bir sungat adamsy baýdagy gapyp alýardy, alybam öňe okdurylýardy. Onuň söbügine münenlerinde, bu gezek başga bir sungat adamsy

çykyp, ýere düşmäňkä baýdagy gapyp alýardy. Şeýdibem, sungat öz hemişeki owadan hanasynda dynman akmagyny dowam edýärdi. Hökmürowanlar teatrlary gadagan edýärdi, binalaryň gapysyny möhürleýärdi, zallary ýapýardy. Emma sungaty ele salyp bolmaýandygyny bilenokdylar. Teatrlar ýok wagty, ýeri gelende spektakllar köçelerde, zawod-fabrikleriň önünde, meýdanlarda oýnalýardy.

Çünki bu faşizm hekaýasydy we faşizmiň replikalary hemişe birmeňzeşdi, üýtgemeyärdi.

Üýtgeýän zat – diňe onuň ýüzi we ýurdudy.

() «Teatr köçede» paragrafym üçin 9/9/2017/ skopžurnal, 11-nji sany / Burak Üzümkesijiden peýdalandym.*

14.01.2018 ý.

Ýusuf NAZYM. Taryhy makalalar